

EL LLIBRE DEL TRESOR, COMPENDI DE SABERS MEDIEVALS SOBRE FILOSOFIA NATURAL

1. UN AUTÈNTIC *TRESOR*

Era l'any 1990 o 1991, no ho recorde ben bé, quan el professor Curt J. Wittlin em va fer un regal de les seues pròpies mans que va canviar la meua trajectòria acadèmica. Es tractava del segon volum del *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini, editat per Barcino el 1976. En aquell moment desconeixia totalment la importància de l'obra enciclopèdica de Brunetto Latini; jo em trobava començant la tesi doctoral sobre els bestiaris, encara en uns inicis poc definits, i l'obra de Latini em va ajudar a desxifrar el complicat món de la tradició animalística medieval.

El *Llibre del Tresor*, per suposat, no és només un tractat de filosofia natural, sinó una completa enciclopèdia aparentment desordenada on caben molts altres temes, principalment geografia, política i ètica,¹ escrita en francès per un intel·lectual toscà exiliat a França entre 1260 i 1266² i de gran repercussió en l'edat mitjana per tractar-se d'un llibre, al meu parer, accessible en llengua vulgar, un compendi de saber clar i concís i una obra de referència general

1. Els materials del *Llibre del Tresor*, segons ens explica el prof. Wittlin en la seua introducció, provenen de fragments de moltes altres obres llatines, entre les quals es troben autors com Plini, Macrobi, Sèneca, Ciceró, Boeci, Aristòtil, *Almagest* de Ptolemeu, Pal·ladi, tots procedents segurament de florilegis a l'ús en l'època. D'altra banda, també trobem petjades del *Speculum naturale* de Vincent de Beauvais, *Ymago Mundi* i de l'anònim *Llibre de Sidrac* (Wittlin 1971; Carmody 1937: 350-366).

2. Com sabem, Brunetto Latini era mestre de Dant Alighieri, qui en fa menció en el cant xv del *Infern* acusat de sodomita, si bé el deixeble recorda amb respecte i amabilitat els ensenyaments del mestre i la seua figura paternal (Alighieri 2000: 187-193). S'atribueixen altres obres a Latini, com el *Tresoretto*, poema al·legòric i didàctic de quasi tres mil versos, on, de forma visionària, intenta escriure un tractat enciclopèdic que deixa inacabat; la *Rettorica*, traducció inacabada de la *Rhetorica Vetus* de Ciceró i font de la tercera part del *Tresor*. També s'atribueix a Latini una obra de 162 versos anomenada *Favolello* escrita en forma epistolar, en la qual informa de l'amistat entre l'autor i d'altres poetes toscans (Contini 1960: 175-284).

que qualsevol lector mínimament interessat podia entendre perfectament. De fet, consta en inventaris de biblioteques, els més coneguts, el del rei Martí³ i el de Pere March (1993, 41), qui posseïa un *Tresor* en llengua francesa, juntament amb obres religioses, morals i d'altres de contingut espiritual. L'èxit del *Tresor* es manifesta en les múltiples traduccions de què va ser objecte l'original francès: ben aviat es va traduir al toscà, castellà, aragonés i català, traduccions de les quals es conserven nombrosos testimonis manuscrits (Baldwin 1982; Sánchez González de Herrero 2008).

En aquesta breu intervenció, voldria parar l'atenció en alguns elements del món animal descrits en el *Llibre del Tresor*, i més enllà de la repercussió que pogueren tenir en altres obres literàries, observar quins són els principals components d'aquesta part naturalística de l'obra de Latini. Com que tractarem la versió catalana, les citacions a què faré referència són, com no podria ser d'una altra manera, de la versió catalana de Guillem de Copons, curada pel prof. Wittlin.⁴

2. DESCRIPCIÓ DEL CONTINGUT ANIMAL DEL *LLIBRE DEL TRESOR*

En primer lloc, cal advertir que el contingut animal del *Llibre del Tresor* que comprèn el llibre II de l'obra no és simplement un bestiari, tot i que pot tenir múltiples coincidències. La diferència fonamental entre un bestiari i l'obra de Latini és que el primer conté una caracterització simbòlica de l'animal, és a dir, es representa un paradigma de comportament o bé una al·legoria, mentre que en el *Tresor* només trobem una descripció, en la majoria dels casos allunyada de la realitat, de l'animal en qüestió. En aquesta descripció fantasiosa és on hi haurà concomitàncies amb els capítols dels bestiaris, explicables perquè tota obra animalística medieval prové d'un fons comú, si bé també anirem trobant-hi diferències de concepte i de finalitat.

Els bestiaris són textos hereus de les interpretacions ancestrals de la funció dels animals tant en l'Antic Testament com en el Nou Testament, barrejats amb

3. En l'inventari del rei Martí I (1410), publicat per Massó i Torrents el 1905, trobem diverses entrades referides a un «*Tresor* de mestre Brunet en francès» o un altre «llibre apellat del *tresor* en francès, escrit en pergamins» (Massó i Torrents 1905: 424). No són els únics llibres de matèria animalística en aquest inventari on es constaten diferents *Libre de natura de bèsties* o *De la cognició dels animals*, *De propietat de besties*, un llibre dit *Albert* en llatí (podria tractar-se de l'obra naturalística d'Albert el Gran), i fins i tot un lapidari: *De natura de pedras e de metalls*.

4. Les notícies sobre Guillem de Copons són escasses i remetem a la introducció de Wittlin (1971) que l'identifica com a membre d'una família relacionada amb els reis Joan I i Violant de Bar i que ocupà diferents càrrecs a la cort. És ben coneguda l'afecció del rei Joan I per la cultura i pels llibres científics, de viatges o de qüestions exòtiques, per la qual cosa no és d'estranyar que durant el seu regnat es traduís una obra com la de Latini. L'origen francès de la reina i el seu interès bibliòfil és un punt més a favor de la introducció del *Tresor* en l'àmbit català i aragonés.

textos naturalistes clàssics com ara els d'Aristòtil, Plini o Elià. Tanmateix, la configuració posterior dels bestiaris, coneguts i copiats a l'Europa medieval tant en llatí com en llengües vulgars, es deu a la influència d'un tractat simbòlic i pseudonaturalista, anomenat *Physiologos*,⁵ que va sorgir cap al segle III següent a Alexandria i que intentava donar una explicació al·legòrica centrada en el món natural dels misteris de la nova religió cristiana.

A més de les versions llatines del *Physiologos* grec que comencen a aparèixer en època molt primerenca,⁶ l'explicació «científica» del món animal en l'edat mitjana procedeix de l'exegesi patristica al voltant de la creació dels animals, segons el Gènesi immediatament anterior a la del primer home, i, per tant, ha d'aprofitar per entendre el món teocèntric creat per una figura divina així com també elogiar-ne l'obra. Com a exemple, l'*Hexameron* de sant Ambrosi (segle VI), representa una reflexió sobre els sis dies en què es va generar la creació del món i conté un extens apartat dedicat als animals, les seues virtuts, la seua funcionalitat, el seu aprofitament i les seues propietats. D'altres autors observen els tractats naturalistes amb un interès científic diferent, per exemple, enciclopèdic i lingüístic com les *Etimologiae* isidorianes que tracten sobre la procedència del nom de les espècies i el seu significat simbolicomoral. Al capdavall, s'intenta donar una explicació a la creació del cosmos, com fan Joan Escot Eriúgena en el *De divisione naturae* (post 840), Beda el Venerable en la seua obra *Natura rerum* de 674-735 o en el tractat *De universo* de Rabano Mauro (c. 820). Finalment, textos religiosos però també de caire enciclopèdic que s'emmarquen en el «renaixement científic» del segle XI van ser cabdals per a la percepció del món animal en els textos pseudocientífics posteriors. Parlem de les obres d'Alexander Neckam, Albert el Gran i ja en el segle XIII, el *Speculum naturale* de Vicent de Beauvais, el *De proprietatibus rerum* de Bartolomeus Anglici (o de Glanville, el citarem com Bartomeu l'anglès), o bé els tres llibres del *De bestiis et aliis rebus* atribuït a Hug de Foilloi.⁷

5. Hi ha una edició d'aquest tractat realitzada per Francesco Sbordone (1936) que recull tres redaccions, les conegudes com a primitiva, bizantina i basiliana. Es pot consultar una traducció al castellà de Martínez Manzano i Calvo Delcán (*Fisiólogo* 1999).

6. Es coneixen fins a quatre versions llatines, les més antigues les conegudes com Y (Carmody 1941, traducció espanyola Villar-Docampo 2003) y la versió B, possiblement la més difosa i la que va propiciar la creació dels posteriors bestiaris (Carmody 1939). Florence McCulloch (1962) va realitzar el primer estudi amb voluntat d'organització de tots els manuscrits coneguts que contenen una versió del *Physiologos* llatí (Y, A, C i B) amb les seues addicions procedents de les *Etimologiae* de sant Isidor (versió que va anomenar B-Is) i del *De Bestiis et aliis rebus* (versió H). El treball de McCulloch, que, a més compila i classifica diferents testimonis manuscrits és encara, hui en dia, referencial per a l'estudi de la complicada i extensa difusió del *Physiologos* llatí.

7. El tractat *De bestiis et aliis rebus* (segle XII) té una importància cabdal en l'evolució dels bestiaris (McCulloch 1962: 35-40). Està compost de tres llibres: *Aviarium* o llibre 1 que és només un tractat sobre aus (existeix una versió portuguesa d'aquest llibre, el *Livro das Aves*, un dels pocs testimonis animalístics medievals en aquesta llengua). El llibre segon conté animals procedents del *Physiologos* i pràcticament és una còpia d'una de les versions llatines d'aquest tractat amb breus

A partir d'aquest renaixement anglés, possiblement les diferències entre bestiaris i material enciclopèdic animal es fan més evidents. Per una banda, en aquesta època tenim els extensos bestiaris anglesos: els conservats a Oxford, Cambridge, o el manuscrit conegut com *Sant Petersborough's Psalter* que també conté un bestiar, obres creades en els *scriptoria* anglesos de factura realment extraordinària i d'una gran bellesa en les il·lustracions.⁸ Exemples de bestiaris d'aquest tipus es conserven no només en l'àmbit anglés, també n'hi ha a Itàlia, tant en llatí com en llengua toscana.⁹

Al seu torn, en la literatura francesa comencen a aparèixer en el segle XII una sèrie de textos en vers a manera de *romans* —no *curtois* sinó religiosos— que presenten una traducció lliure d'alguna versió llatina del *Physiologus* i on se succeeixen amb una mínima línia argumental les característiques simbòliques dels animals que ja es coneixien pels textos llatins, amb la barreja de definicions isidorianes.¹⁰

addicions isidorianes. El llibre III és el més original ja que conté animals que no es troben en el *Physiologus*, però molts procedeixen de les *Etimologiae* isidorianes als quals se'ls ha dotat d'una simbologia peculiar.

8. Aquests textos sorgeixen paral·lelament a les traduccions franceses del *Physiologus*, traduccions que encara no reben el nom de bestiaris. Els textos llatins compilats als escriptors anglesos sí que podem dir que són autèntics bestiaris; daten del segle XII, presenten un intent de classificació i a cada animal s'atorga un component moralitzant. Hem pogut consultar el facsímil del manuscrit Ashmole 1511, conegut com Bestiari d'Oxford i n'hem observat la bellesa i acurament amb què es va realitzar (*Bestiario de Oxford* 1983).

9. En la Biblioteca Apostòlica Vaticana es conserva, entre altres bestiaris llatins, el ms. Vat-Lat 2770, *Liber de natura animalium*, copiat al costat d'un *Psalteri*, de realització luxosa i amb un contingut semblant al bestiar llatí d'Oxford. D'altra banda, en la Biblioteca Nazionale de Florencia trobem el ms. Strozzii Magliabec 135, actualment Strozzii Classe 21.135, que conté, a més d'una versió del *Fiore di Virtù* (obra moral del segle XIV, traduïda al català com *Flors de virtut*) un extens bestiar encapçalat pel títol: *Fiore di virtu provate con sentenze di diversi autori sacri e profani. Isidoro. Della natura degli animali in volgare*. En l'*Incipit* podem llegir: «Qui comincia il primo libro de Ysidoro cioè della natura delli animali, cioè bestie, ucegli serpenti». Es tracta, doncs, d'un text extens, possible traducció d'un bestiar llatí però confeccionat en paper i sense luxe ni il·luminacions (Martín 2012a).

10. Són els bestiaris de Philippe de Taun i Guillem le Clerc. Del primer, datat en el segle XII, hi ha una edició recent de Hogan-Cottin (2005). Mc Culloch (1962: 47-56), indica que el text procedeix de Normandia i és la primera versió romànica del *Physiolgus* llatí, concretament de la versió B, amb afegits de les *Etimologiae* de sant Isidor. Consta de 3 195 versos, i el nom de l'autor apareix en el primer vers, en què Thaün dedica la seua obra a «Aaliz, reine est d'Engleterre» que pot referir-se a Aelis de Louvain, muller d'Enric I d'Anglaterra, documentada el 1121, o bé a Elionor d'Aquitània, reina d'Anglaterra des de 1152 a 1204. L'obra de Guillaume le Clerc o de Normandia consta de 3 426 versos, és el bestiar de major extensió entre els francesos en vers i va obtenir una gran popularitat, demostrada pels més de vint testimonis manuscrits conservats; tanmateix no ha tingut el mateix èxit crític i només hem pogut consultar una traducció del segle XX (Druce 1936). McCulloch (1962: 57-58) data la redacció a inicis del segle XIII basant-se en la lectura dels versos 10-13 que es refereixen a l'època de constants lluites amb Anglaterra durant el regnat de Felip II de França (1165-1223).

Un segle més tard, a finals del XIII sorgeixen els primers bestiaris en prosa en llengües vulgars. El primer és el francès de Pierre de Beauvais¹¹ i els següents són els bestiaris toscans, d'una enorme repercussió en l'ambient religiós franciscà i localitzats la major part a Florència i Siena (Martín 2012a, 2012b). Es tracta de manuals de contingut naturalista però també d'obres pietoses ja que de la contemplació i l'observació dels elements de la natura, en concret els animals, es pot extraure un gran coneixement de la perfecció de la creació divina i adoptar uns exemples de normes de comportament. Algun dels models toscans es va traduir al català i va derivar en les versions que es conserven de bestiaris catalans, les traduccions d'aquests textos es fan en un ambient religiós, tal com s'indica en l'*explicit* d'algunes versions.¹²

El contingut animalístic del *Llibre del Tresor*, malgrat les concomitàncies, les interferències descriptives i les possibles fonts comunes utilitzades, no és propi d'un bestiar, ja que hi manca la moralització que s'extrau de les bèsties. La inclusió en una obra enciclopèdica fa pensar que es tractava de la producció científica i zoològica de l'època, és a dir, del coneixement seriós dels animals amb voluntat de classificació i amb unes descripcions que per molt fantosiques que resulten, sempre es refereixen a espècies que es creuen reals, tot i que exòtiques, i localitzades en contrades ben llunyanes. Per tant, no ens ha d'estranyar que en una obra pretesament científica trobem descripcions de monstres i d'altres éssers estranys o bé deformacions d'animals existents per la manca d'observació. Al cap i a la fi, és una obra pseudocientífica, si és que podia anomenar-se així al segle XIII, que vulgaritza el contingut d'altres textos dels grans enciclopedistes llatins com Albert el Gran, Cantinpré, Neckam, Vincent de Beauvais o Bartomeu l'anglès.

El contingut animal del *Tresor* s'inaugura amb els peixos i els animals aquàtics, la característica més rellevant dels quals és que no comenten adulteri. L'autoritat a què s'al·ludeix en matèria piscícola és Plini que compta fins a unes 164 espècies classificades en aquelles que només viuen en l'aigua, d'altres en terra i aigua, d'altres posen els ous en l'aigua i finalment un grup de peixos que engendren fills vius «açò són balenes e mullars, dalffins e molts altres, e

11. El bestiar atribuït a Pierre de Beauvais conté addicions procedents d'obres enciclopèdiques com el *De bestiis et aliis rebus*. Actualment la crítica accepta dues versions, una llarga i una altra breu: de la primera coneixem la transcripció de Cahier-Martin de 1850, i recentment la tesi de Craig Baker (2010), mentre que de la segona podem consultar l'edició de Guy Mermier de 1982, la de Bianciotto (1980) i l'estudi de McCulloch (1962).

12. L'*explicit* de la versió B, publicada per Panunzio el 1964 ens informa: «Aquest petit libret s'es copiat de un altre libre de la matexa lengo catalana; e vist lo libre, parer es té per cert, que avia almancho CC anys que era escrit segons los vocables tant escús e lo paper tan gros e scrit ab letres y vocables tan estranys, dels quulas se n'an levats e declarat mols, segons se pot veure. Lo qual libre és estat fet per un frare de sant Fransesch, lo qual, per no perquerir vanaglòria, no volch posar son nom; e, si per cas havia defalhit en niguna cosa, ell se posà en obediència e de santa mare Sglésia Romana e de sos sants regidós, com a fill hobedient» (Panunzio 1964: 111).

quant los vehen nats, ells los guarden diligentment mentre són jovers, en tal manera que, si-s sospiten d'algun mal, la mare obre la boqua e cobra sos fills dins son cors, lla on foren concebuts e puys los gita fora quan los veu fora de perill» (p. 38).¹³ Mentre que la balena és un animal diabòlic, el dofí és benèvol, caracteritzat per la lleugeresa i l'amistat amb l'home.

Entre les espècies de peixos que esmenta el tractat es troben la *serra*,¹⁴ el glavi (o peix espasa), l'anguila i la morena.

Tot seguit hi trobem els capítols següents:

a) El *corcorel*, reproduïx la creença del cocodril menjador d'homes i que, penedit per l'acció, plora. Introdueix un element nou, l'ocell anomenat *strafilos* que fa obrir la boca del rèptil per tal que la hidra entre en l'estómac de la fera i el destruesca. Adverteix que el cocodril viu dins el riu Nil i els homes que habiten aquella terra són molt petits però molt destres en la caça de la bèstia.

b) La balena pren com a font la llegenda bíblica de Jonàs i reproduïx els mots del *Physiologus* pel que fa a la característica d'aquest cetaci: a causa de la grandària pot ser confós amb una illa on arriben els navegants, desembarquen, fan foc damunt i finalment són arrossegats al mar on moren ofegats.

c) La *coquilla* i el cranc apareixen en el mateix capítol. Entre tots dos hi ha una gran enemistat i per aconseguir que la primera òbriga la closca, el cranc tira una pedra que hi queda i impedeix que es tanque, amb la qual cosa pot menjar-se l'interior de la *coquilla* o petxina.¹⁵

d) La *ypotena* és un cavall «flual», té crins de cavall, ungles de bou, dents com un senglar, cua retallada i camina cap arrere. Possiblement és una deformació de l'hipopòtam.

e) Finalment, la *serena*, de la existència de la qual no es dubta en cap moment, ha perdut ja tota referència a la seua forma híbrida original que era dona-ocell, per a convertir-se completament en un monstre marí. Ens la descriu com una criatura amb veu molt dolça però enganyívola i luxuriosa. A banda de les conegudes híbrides hi ha també unes serps blanques d'Àrabia molt perilloses anomenades *serenes*. Aquesta darrera afirmació no l'hem trobada en cap bestiar.

13. Les citacions provenen del vol. II del *Llibre del Tresor*, edició a cura de Curt Willtin, 1976.

14. La *serra* és una bèstia que també apareix als bestiaris i es caracteritza per ser un gran peix amb una cresta a manera de raor que talla la fusta de les naus i les ofega, també té unes ales enormes en forma de vela. Aquesta espècie fantàstica prové del *Physiologus* i és aprofitada en totes les obres de tradició animalística; en alguns casos es confon amb la balena i causa un terrible temor entre els navegants.

15. Tornarem més avant a parlar d'aquest exemple en relació amb la *Disputa de l'Ase* de Turmeda.

La segona família animal són les serps, en general, rèptils de gran poder verinós, capaços de renovar la pell i, per tant, rejuvenir, però que també es caracteritzen per sentir por de la nuesa de l'home i per la veu de «flauta» que emeten. La primera espècie del llistat és l'*âspidis*, molt verinosa que fa morir de set a qui mossega. Aquesta serp porta una pedra preciosa i no deixa que ningú se li apropri, fins i tot fuig dels encanteris.

L'*eufoemide* es refereix a l'*amphisbaena*, una estranya espècie que també apareix als llibres enciclopèdics (*De bestiis* llibre III, *Speculum* llibre XX, cap 19). Es tracta d'una bèstia amb dos caps, un a cada extrem del cos.

El basilisc és un monstre considerat com el rei dels rèptils, capaç de matar ocells, ofegar arbres i matar hòmens només amb la mirada. Té cos de rata de color roig i blanc. Es localitza a Egipte on viu entre muntanyes i per a caçar-lo cal recórrer al parany dels espills fins aconseguir que la bèstia s'hi veja reflectida.

El drac és la més gran de les serps que viu a l'Índia i Etiòpia, gran enemic de l'elefant que estreny amb la cua. Les quatre darreres espècies de rèptils del tractat de Latini són la *scitalis*, una de les moltes varietats de serps verinoses; l'escurçó, la *lissarda* i la salamandra. De l'escurçó o *vibra* ens diu que «ha talent de luxúria i la veu semblant a flauta», també repeteix la creença que la femella mata el mascle quan concep i els fills maten la mare quan naixen. De la *lissarda* ens diu que és un rèptil capaç de recuperar la vista mirant el sol. De la salamandra, ben coneguda per la seua capacitat de viure en el foc que ja apareix en el *Physiologus*, ens diu que pot enverinar totes les pomes d'un pomer, si bé no podem concretar a què obeeix aquesta descripció.

Les aus comencen amb la descripció de l'àguila, reina dels ocells, la seua capacitat de renovar-se i la prova a què sotmet als fills mirant cap al sol. A continuació, hi trobem un petit tractat de caça que parla d'*otzors*, *sparvers*, falcons, esmirles, del qual no hem trobat una font definida ja que si bé és cert que el falcó era estudiat en els llibres enciclopèdics llatins, la resta d'espècies no sol aparèixer en aquest tipus d'obres, per la qual cosa suposem que un text proper a Latini en aquest apartat seria el *De arte venandi cum avibus* del segle XIII de Frederic de Suàbia.

A continuació, trobem un ocell marí desconegut, l'*alerion*, capaç d'apaivagar tempestes però suposadament real perquè els mariners «ne fan testimoni qui-u han vist». L'*ardea* o agró també pot predir les tempestes. Les oques i ànecs, estranys en els bestiaris però coneguts gràcies al *Speculum*, són animals positius que es poden domesticar, viuen en corrals i tenen propietats benèfiques per als homes.

Troblem a continuació un seguit d'animals que també coneixem pels bestiaris, tals com les abelles —ocells menors de gran benefici i governades per un rei just— el calandrí, ocell capaç de predir si un malalt viurà o morirà, els coloms, el corb —de connotacions funestes—; el cigne amb el seu dolç cant; el fènix únic en el món; les grues, animals gregaris caracteritzats per la prudència; les oronetes; el pelicà, capaç de ressuscitar els propis fills amb la seua sang;

el papagai i el paó, espècies exòtiques; el voltor, de connotacions místiques;¹⁶ l'estruç i, finalment, el gall, del qual hi ha diferents varietats. Altres espècies constatades en el *Tresor* no les trobem en els bestiaris: la cornella, au de característiques endevinatòries; la guatla, apreciada per la seua carn saborosa, i la tórtora, de tradició molt estesa pel seu compromís de fidelitat cap a la parella morta però que tanmateix no apareix a les versions catalanes dels bestiaris.¹⁷ Quant a la cigonya i el putput Latini atribueix a la segona les característiques que els bestiaris solen atribuir a la primera, i que es relaciona amb l'excessiu amor cap als pares; tanmateix, ací el puput o *upupa* és un ocell que s'alimenta de despulles, i de la cigonya simplement ens indica que és l'ocell que anuncia la primavera. Ben semblants a les cigonyes són unes aus que viuen al Nil anomenades *ibis* i que mengen «males viandes» però l'aigua del riu les allibera de sutzures.

La darrera part del tractat està dedicada a les bèsties de terra, quadrúpedes, i comença amb la descripció del lleó que ocupa un capítol ben extens on apareixen característiques ben conegudes gràcies al *Physiologus* tot i destacant la noblesa i la generositat de l'animal. Altres propietats que el *Tresor* inclou sobre el lleó són la de saber controlar l'orgull, la mesura i les estratègies de què es val davant dels caçadors. Respecte la generació dels lleons, Latini creu que la femella engendra la primera vegada cinc lleonets, l'any següent quatre i així successivament fins que queda estèril. Una bèstia semblant al lleó però més vil és el lleopard, nascut de la unió entre *lleó* i *parda*.

Els animals que coincideixen amb els bestiaris són els següents: ase salvatge, castor, ca, camaleó, cavall, elefant, formigues, llop, pantera, simi o *bogia*, tigre, talpa i unicorn. Les característiques són les mateixes en els dos tipus de tractats: l'ase salvatge es caracteritza per la veu horrible i la gran luxúria; el castor, per l'autocastració; el camaleó, per viure de l'aire; les formigues, per la previsió; els llops, per fer perdre la força als homes que els ataquen; la pantera, per l'olor agradable que desprén; la mona, per voler imitar les accions humanes i resultar ridícula; la tigressa, per l'afecció als miralls; la talpa, perquè viu de terra, i l'unicorn perquè es rendeix davant d'una donzella verge. Respecte al

16. Trobem la següent observació: «entre ells no ha conjunció de mascles e de femelles, e sens dreta manera de engendrar fan fills qui viuen longament, axí que poch ne finen en C anys. E pus volenter apeonen per la terra sens volar, per lur fexuguesa. E no mengen neguna caronya si no la leven abans de terra en alt» (p. 76). El fet que naixen per partenogènesi i, en alguns casos, que porten una pedra preciosa en el seu ventre va propiciar la comparació de Maria com un voltor que porta dins d'ella la pedra preciosa del cos de Jesucrist. Trobem una referència en els versos 10560-10566 del *Spill* de Roig: «Deu sols n'absolta / de totes Huna, / lluent com lluna, / cintillant stela, / mes que çel çela, / ab lo sol sola, / com voltor vola».

17. Sí que apareix en els bestiaris toscans però no en traducció catalana. Segurament perquè el traductor català va usar una versió toscana que contenia només 45 capítols, mentre que existeixen altres versions que contenen fins a 65 capítols on sí que trobem la tórtora o el cérvol. Per aquest motiu, dos animals tan coneguts no apareixen en les versions catalanes del bestiar (Martín 2012a i 2012b).

cavall, Latini esmenta els famosos cavalls que han guanyat batalles com el de Cèsar i el d'Alexandre el gran. Amb aquest animal cal tenir cura i vetlar per la conservació de la seua bellesa i salut. En relació amb el gos, s'inclou un tractadet sobre les propietats dels gossos domèstics i els de caça.

A banda de tots aquests animals, Latini n'inclou d'altres de fantàstics com l'anteliu (*autolopos* que ja apareix al *Physiologus*), leucrota, manticora, parandre o bé animals que no són habituals als bestiaris: ovelles, camells, belloters (segurament mostela, del francès *belette*), cabirol, cérvol, hiena, llop cerver i ós. De tots aquests, la leucrota i la manticora són les més fantàstiques: la segona, per exemple, fera terrible amb tres fileres de dents i cos de porc. Tots aquests animals provenen de fonts enciclopèdiques; en concret els trobem en el *De bestiis et aliis rebus*.

Les coincidències, doncs, entre bestiaris i *Llibre del Tresor* són evidents però també és cert que perfectament procedeixen de les mateixes fonts. El *Tresor* sempre intenta donar una descripció més acurada de la fisiologia de l'animal, sense importar la versemblança o no, ja que al capdavant el que fa és copiar i vulgaritzar les enciclopèdies medievals que té a l'abast.

3. EL LLIBRE DEL TRESOR EN LA LITERATURA CATALANA

La recepció de l'animalística és complicada, ja que hi interfereixen bestiaris morals i textos enciclopèdics. En aquest apartat tractem algunes referències animals en obres literàries, els autors de les quals possiblement coneixien perquè moltes de les imatges s'havien popularitzat. Tanmateix, com que es tracta d'autors amb una bona formació intel·lectual —corroborada en alguns casos per la presència en inventaris del *Llibre del Tresor*, perfectament podien haver llegit la descripció en el tractat de Latini. En canvi, els bestiaris que ja circularien, traduccions del bestiar toscà, quedaven restringits a un àmbit religiós, concretament franciscà i eren exemples més propicis per a textos homilètics.

3.1 *Pere March*

Entre els versos 754 i 759 de l'obra en noves rimes titulada *l'Arnés del cavaller* llegim (Pere March 1993: 221):

abeyles an tal us
 que fan rey e senyor,
 mas garden entre lor
 que no tinga fiblo,
 perque, si es faylo,
 no done mort no dreta

L'autor dóna exemple de la benevolència i la justícia que ha de caracteritzar el cavaller i perquè això siga possible posa l'exemple del rei de les abelles, elegit precisament per no tenir fibló i, per tant, perquè no pot fer-ne un mal ús. L'exemple no està extret dels bestiaris, que només consideren la capacitat de l'abella per a produir mel i per a fabricar cases segellades amb cera. Tampoc el trobem literalment en el *Llibre del Tresor* però sí que hi al·ludeix a la justícia del rei de les abelles i al fet que les mateixes súbdites abans de ser jutjades, es donen mort per evitar la ignomínia tan gran que suposa reconèixer una falta. L'exemple més proper és Eiximenis, cap. 597 del *Dotzé*, en el qual exposa com el príncep ha de ser pietós amb la gent i com a model de rei just, equitatiu i misericordiós trobem el rei de les abelles (Eiximenis 1986, I, 299: 74-76):

Car crueltat és peccat contra natura en l'om, car segons que diu Aristotil i primo de animalibus hom és naturalment benigne e suau. Les abelles, jatsia que agen terrible agulló ab què-s defenen, emperò lo lur rey no n'ha, segons que posa Plinius, *De naturis rerum*. .

3.2 La Faula de Torroella

Guillem de Torroella conta un viatge fantàstic en aquesta obreta a llocs d'una balena que se li ha presentat al davant de la costa mentre passejava amb el seu cavall pel port de santa Caterina, en la vall mallorquina de Sóller.

yeu viu en mar, de terra pres,
que-s mostrech al rabeig de l'onda,
en semblan de rocha rodonda,
us grans peys (crey que fos balena),
qui s'aturech sobre l'arena,
en sculh qui no-s movia

(Torroella 2004: vv. 28-33).

[...]
E mantinen ani me-n lay
dexendi sobre-l pexo
e la broca del spero,
si com ja m'era destinat,
entre l'esquena e-lhs costats
s'anech fermar de la belena

(Torroella 2004: vv. 46-51)

La confusió entre la balena i una illa —*rocha redonda*— és habitual en la tradició animalística donada la grandària de l'animal. El fet, però, de tractar-la com a mitjà de transport es pot relacionar amb el paper d'animal guia (Ors 1986: 565) que exerceixen molts animals en les narracions fabuloses, fonamentalment

lais. En la literatura catalana tenim exemples d'animals guia en novel·letes com el *Blandin de Cornualla* o en el lai *Fratre de Joi e Sor de Plaser*.¹⁸

Després de viatjar a llocs de la balena, el protagonista arriba a una illa encantada en la foscor de la nit. Un rèptil amb un carboncle, que a més té la facultat meravellosa de parlar, és l'única llum que permet il·luminar el camí del protagonista cap a l'indret on l'esperen Morgana i Artús (vv. 121-125).

e viu un arbra on stave
 una serpent, qui-l cap portave
 un carboncle fort resplendent.
 La viste-m plach de la serpent
 per lo carvonclo qui luzia.

La imatge de l'àspid enrotllada a l'arbre rememora el passatge de la temptació del Gènesi; tanmateix els bestiaris aprofiten aquesta imatge per convertir l'àspid en el rèptil guardador de l'arbre d'on sura el meravellós bàlsam, producte al qual no poden accedir els hòmens si no dormen abans la bèstia amb melodiosos cants. La tradició trobadoresca va convertir la imatge de l'àspid guardador en la de l'enamorat que vetlava per la seua dama,¹⁹ o bé la dama es convertia en l'àspid, sorda a les paraules del enamorat.²⁰ Ara bé, l'àspid amb el carboncle lluminós només l'hem trobat al *Llibre del Tresor*, tot i substituint el valuós bàlsam per la pedra: «E sapiats que aspide porta en son cap la pus luent e preciosa pedra, que hom appelle corboncle; e quant l'encantador li vol lavar la pedra diu ses paraules, e quant la mala bèstia se n'apercep, fica la una de ses orelles en terra e l'altre clou ab sa coha, en manera que torna sorda e no hou ses paraules dels conjurs» (p. 47).

3.3 *Turmeda i la prova 16 de la Disputa de l'Ase*

El diàleg entre un home i un animal que té com a tema central la dignitat humana posa de manifest, necessàriament, una sèrie de coneixements naturals per part de l'autor, sense oblidar que Turmeda va poder concebre la seua obra a partir d'un original àrab (Asín Palacios 1914) i que les tècniques dialògiques

18. En aquestes obres cal destacar el branquet o gosset que guia els protagonistes del *Blandin* a la seua primera aventura, però, fonamentalment, els ocells blancs que són els encarregats de conduir els enamorats a les seues dames.

19. Per exemple, la poesia de Guillem de Cabestany, *Ar vei qu'em vengut als jorns loncs* (Cots 1985-1986: 263). En l'estrofa segona podem llegir: «Mas ieu m'esjauzisc ein demor / per un joi d'amor q'ai al cor, don m'es douz desiriers techitz; / que meins que serps de sicamor / me-n partraï per nuïlls vars fraidit, / ans m'es totz autres jois oblitz / vas l'amor don paucs bes ajust».

20. La composició *Cor cruel* de Corella ens recorda aquesta imatge: «Es vostre cor d'acer, ab tan fort temple, / que els diamants pot acunçar e rompre [...] / que vós, cruel, mon trist plorar e plànyer / al meu gran plant més sorda que no l'aspis» (Corella 1983: 54).

emprades es barregen amb narracions breus, coneixements filosòfics i teològics recoberts d'una fina sàtira cap a l'administració reial i religiosa que l'autor es permet introduir gràcies a la llunyania des d'on escriu (Alemany 1994 i 2003).

De les 18 proves que conté la *Disputa* per a demostrar la superioritat humana, la número 16 conté en major mesura elements naturalistes, segurament extrets d'enciclopèdies, i alguns dels continguts recorden descripcions del *Llibre del Tresor*, tenint en compte que possiblement no siga la font directa, ja que el saber naturalístic, com sabem, procedeix i es comparteix en moltes obres (Garcia Sempere & Martín Pascual 1996). En aquesta seqüència es discuteix sobre l'ànima intel·lectual dels hòmens i la simple discreció natural de les bèsties. L'ase rebat l'afirmació de frare Anselm amb 24 exposicions d'exemples animals, de les quals destaquem, per proximitat a fonts enciclopèdiques, la virtut de la tórtora, el seny de l'elefant, la castedat del castor, la cura dels pares vells per part de l'ocell anomenat puput —tot i que Turmeda confon amb el cucut—, la capacitat dels animals per a conèixer herbes que els fan purgar i guarir de malalties, com és el cas de la cigonya. D'altres animals presents en la descripció turmediana són les perdius, galls, gossos, les grues, tots amb característiques plenament conegudes i difoses per la tradició animalística. Al costat d'aquestes espècies també apareix el gat, exemple de netedat, el rossinyol que espanta la femella quan no vol tenir relacions carnals i finalment, trobem el cranc (Turmeda 1984: 121):

Que vous semble du sens du cranc? Que, quand il advient qu'il veult manger la nacre où se font les perles, estant la nacre ouverte, pource qu'elle ne vit sinon de l'eau de la mer, il vient doucement et apporte une pierre, et, sçachant qu'il ne faisoit ainsi, que la nacre se fermoit incontinent, et n'auroit pouvoir de luy faire aulcun mal.

En el *Llibre del Tresor* (p. 43), llegim:

Una altre closcha o pechina és, que hom appella cranch, que ha cames e és redona; e és enemich de las hòstias, car ell les menje la carn. Per maravella los engana e hoirets com: ell porta una petita pedra, e guarda com ella obra sa closcha; lavors ve lo crench e lança la pedra dins, en manera que no pot tancar sa boca, e ell pren-la e menje-les.

Les dues citacions coincideixen amb les *Etimologiae* de sant Isidor (xii, 17), possiblement la font última de l'exemple, però també amb la lectura d'una obra toscana del segle xiv anomenada *Acerba*, l'autor de la qual és Francesco Stabili, conegut com Cecco d'Ascoli, condemnat a mort per nigromàntic que va deixar una obra estranya, profètica, on els exemples animals estan envoltats d'esoterisme però molt popular en la Itàlia del xiv i xv com demostren les múltiples còpies conservades. El passatge a què ens referim és el següent (Ascoli 2002: cap xxviii):

E l'ostrega qan e luna piena
 Apprese tutta quel veggendo'l granzo
 Immagina d'ha verla a pranzo a cena
 Mettendogli dentro pietra over feitucha
 El suo coprir per questo li vien mancho
 E cosi il granzo l'ostrega manduca.

3.4 Martorell en el Tirant: el cérvol vell

El motiu del cérvol té una àmplia tradició en la literatura medieval ja que es tracta d'un símbol relacionat, per una banda, amb la purificació de l'aigua —la qual cosa suposa una mena de renovació o resurrecció— i, per una altra banda, amb el desig de morir per amor a Déu. Es tracta, a més, d'una de les imatges animals que més ocurrències té en la tradició poètica, ja que el sentit religiós original es transforma en la mort per amor a la dama i la resurrecció en la renovació vital que sorgeix de l'amor.

És ben coneguda la característica del cérvol que pren el verí d'una serp i tot seguit busca l'aigua d'una font prodigiosa, escena glossada del Psalm 41.²¹ El contacte del verí amb l'aigua el farà renovellar-se completament. D'aquesta manera s'explica que Jesucrist actués com el cérvol, buscant el diable enemic i llançant el verí a l'aigua del baptisme. El cérvol, doncs, es converteix en un paradigma d'home fidel, apòstol o profeta que lluita contra el mal.

Tanmateix, ací ens interessa una altra característica d'aquest animal com és la seua longevitat, ara ja explicable per la qualitat de poder rejuvenir amb el verí de la serp i l'aigua, fet que connecta la figura de l'animal amb d'altres de simbòlics com el fènix, del qual només hi ha un al món i viu 400 anys, una de les al·legories més recurrents del misteri de la resurrecció. En el tractat de caça de Gaston Phebus (Tilander 1971: 64) es comenta, amb bastant incredulitat, la longevitat de l'animal i la seua capacitat renovelladora:

Un cerf vit plus longuement que beste qui soit, quar il puet bien vivre cent anz, et tant plus est vieill, et tant est plus biau et de corps et de teste et plus luxurieux, mes il n'est mie si viste, si legier ne si puissant. Et si dient aucunes genz, mes je ne le affirme mie, que quant il est tres vieill, il bat dou pié aucune serpent jusques atant que ell est courrouciée, et puis la menje et puis va boire, et puis cour sa et là. Et l'aiue et le verin se mescle tout ensemble

21. «Com la cérvola es deleix / per l'aigua viva, / també em deleixo jo / per vós, Déu meu. / Tot jo tinc set de Déu, / del Déu que m'és vida; / quan podré veure / Déu cara a cara?». Text procedent de la versió electrònica de la Bíblia de Montserrat: <<http://www.lluisvives.com/FichaObra.html?Ref=12630&portal=1>> (última consulta: 15 de març de 2014)

et li fet geter toutes les males humeurs qu'il a ou corps et li fet revenir char e nouvelle.

Les paraules de Phébus contrasten amb l'afirmació categòrica de Latini (p. 188) que no només constata la longevitat de l'animal sinó que introdueix l'exemple d'Alexandre el Gran qui, per tal de demostrar que els cérvols vivien molts anys, va posar collars a certs animals i més de cent anys després encara es podien veure.

E per açò viuen longament los cervos, segons que'l gran Alexandre provà, car ell féu pendre molts cervos, e-ls feu metre collars d'aur e d'argent, que puys foren trobats en vida més de C anys après.

Podem dir que aquest passatge és la font de l'episodi del *Tirant lo Blanc* inclòs en el cap. xcvi (Martorell 2005: 359). Després de la constitució de l'orde de la Garrotera, el rei d'Anglaterra trobà un cérvol que porta un collar amb una divisa, que consisteix en moltes lletres S, i que es pren com a la nova divisa de l'orde. Segons es llig també en el collar, el cérvol, molt vell, és de l'època en què Juli Cèsar —i no Alexandre com diu el *Tresor*— va conquerir Anglaterra i va posar el collar d'or al coll de l'animal. L'estranyesa és que el cérvol devia haver viscut quasi cinc-cents anys si realment ens remuntava a l'època de Cèsar —en realitat uns quants més. Ara bé, com sabem, la longevitat de l'animal s'explica per la propietat de rejuvenir-se gràcies al verí de la serp i l'aigua de la font meravellosa, propietat aquesta que no esmenta Martorell,

Anant lo rey e la reyna ab tots los stats a caça —dix Diafebus-, lo rey havia manat als munteros que per aquells jornada concertassen moltes salvatgines de diverses natures. E tanta era la gent que anaven, entre hòmens e dones, que-n fem una gran matança, car ab la gran multitud de la gent fem venir la salvatgina en un portell e allí, ab fleches, balestes e lançes, ne fon feta una gran destrucció. E ab carros e ab adzembles portaren-los a la ciutat. Los cochs, escorchant un gran çervo, que quasi era tot blanch per antiquitat, trobaren-li un collar al coll tot de or. Los qui l'escorchaven foren los més admirats del món e digueren-ho al comprador major. Aquell prestament ho anà a veure, e pres lo collar en la mà e portà'l al rey, e lo rey hi pres molt gran plaer. E verien letres en lo collar scrites qui dehien que, en lo temps que Július Cèsar vengué per conquerir Anglaterra e la poblà de alamanys e de viscahins, a la partida que féu pres aquell çervo e féu-li tallar lo cuyro del coll e posaren-li allí aquell collar e tornaren a cosir lo cuyro e deixaren-lo anar. E pregava ha aquell rey qui aquest collar trovaria lo fes per divisa. Havia, segons lo kalandari del temps que lo y posaren, cccxcii anys e, per ço com en tot lo ABC no trobareu letra, una per una, de major auctoritat e perfectió que pugua significar més altes coses que aquesta letra S.

3.5 *Ausiàs March*

El comportament de les imatges animals en la lírica d'Ausiàs March es caracteritza per un fort component moralitzador i per utilitzar una sèrie d'espècies animals que no sempre són les que habitualment es troben en els bestiaris tot i atorgant-hi un sentit ben allunyat d'algunes imatges clàssiques de la poesia trobadoresca (Martín 1997: 221-243).

March utilitza imatges animals per a comparar la naturalesa brutal de l'home, el qual ha de demostrar les seues virtuts racionals que l'equiparen a Déu, substància espiritual. Els animals recorden i censuren l'excés d'irracionalitat, exemplifiquen com l'home que cau en aquests excessos no és digne de la seua creació divina. Els animals, doncs, representen els vicis, els pecats, la brutalitat, tot allò que l'intel·lecte humà no pot permetre i ha de controlar. N'és un exemple la poesia 100, vv. 117-120:²²

L'om és mortal animal rahonable:
quant a la carn, bèstia n'és formada,
e la rahó en l'arma és emprentada;
per esta part a Déu és comparable.

En l'orde de gradació de les criatures de Déu, l'home està tocat per la gràcia angelical i els animals avantatgen els vegetals. Orde, com veiem, bastant lògic, que aprofita per exemplificar la superioritat humana, la criatura racional creada per Déu que ha d'estar per damunt de l'apetit, això és, el component irracional que equipara homes amb animals. Tot i que la raó pot participar en l'apetit, és l'intel·lecte qui controla les passions, com podem llegir en alguns versos (106, vv. 245-248),

Quant à Déu fet seguex natural cós:
lo cel e'l món, los vegetals e bruts;
axí rahó met a l'hom instituts;
si les romps és animals ociós.

Idees abstractes com aquesta reapareixen en exemples d'animals concrets: el llop o el renart de la poesia 4 que representen l'apetit brutal, els animals que busquen l'acoblament de la poesia 64, al costat de citacions més anecdòtiques però també d'un caràcter completament rebutjable: els verms i el voltor de la poesia 13 (Badia 1993: 181-193; 1997: 31-58 i 1998: 183-201).

Una vegada, però, apareix un animal que se situa per damunt de la condició humana: es tracta de la tórtora de la poesia 42 (Archer 1997 i 1999), el famós maldit dedicat a Na Montbohí, la més rebutjable de les dones incapaç de mantenir la castedat, comportament contrari al d'aquest ocell. En aquest sentit,

22. Les referències procedeixen de l'edició de Pere Bohigas de 2000.

trobem una altra poesia on apareix un altre animal amb una certa virtut, pot ser l'única vegada que trobem un element propi de la simbologia animal amb connotacions positives i amb un major grau de relació amb el fort component moralitzant, dins l'ètica amorosa, que representaven els animals en la poesia trobadoresca. Es tracta del cérvol de la composició 89, una poesia que porta el senyal *mon darrer bé*, en la qual s'aprecia un fort desencant vital i una interpel·lació a l'amor incomprès (Martín 2007; Cerchi 2012).

No sabem fins a quin punt March utilitza el *Llibre del Tresor* (Archer 1991), volum present en la biblioteca del seu pare, en aquestes al·lusions animals o les coneix bé per la tradició trobadoresca, en alguns casos, o simplement perquè s'havien popularitzat. Tanmateix el grau de complexitat conceptual i l'addició d'elements naturalístics necessàriament remet a una font escrita i a un coneixement només accessible per via culta.

El recorregut animalístic iniciat amb el *Llibre del Tresor* és només una breu mostra de l'adaptació de la matèria procedent dels tractats naturalistes medievals, que es comportaven com a obres pretesament «científiques» i a l'interès i meravella que despertaven en la mentalitat medieval les qualitats dels animals, sempre que es pogueren extraure d'aquests lliçons edificants. La riquesa de l'obra de Latini, un dels tractats més consultats de l'edat mitjana, la convertirien en un veritable tresor per a aquells intel·lectuals laics que hi podien accedir.

LLÚCIA MARTÍN PASCUAL
Universitat d'Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Fonts llatines

- MIGNE, J. P. (1844-64), *Patrologia Latina cursus completus. Series Latina*, Paris. [També en versió digital *Patrologia Latina Database*. Hem consultat: *Hexameron* de sant Ambrosi, *Etimologiae libri XII* de sant Isidor, *De bestiis et aliis rebus* atribuït a Hug de Foilloi.]
- BELLOVAVENCIS, Vincentius (1964), *Speculum Quadruplex sive Speculum maius*, tom I. *Speculum Naturale*. [Ed. facsímil de l'edició de Duaci de 1674. Graz.]
- ANGLICI, Bartholomaeus (1601), *De genuinis rerum, coelestium, terrestrium et inferarum proprietatibus, libri XVIII*. Francoforti.

Bibliografia citada

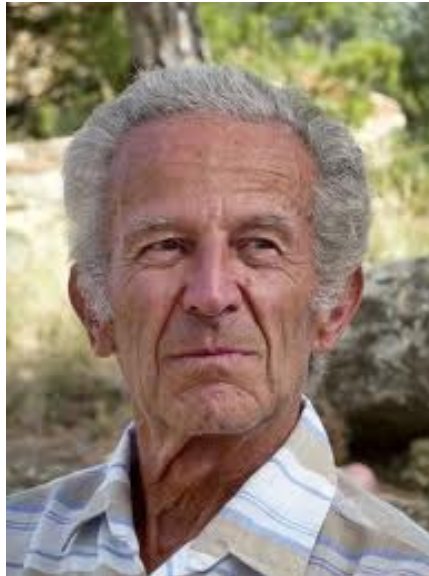
- ALEMANY, Rafael (1994), «Presències i ecos d'un jo individuat en l'obra d'Anselm Turmeda», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* xxix (= *Miscel·lània Germà Colón*, 2), pp. 5-24.

- (2003), «Tradició i innovació literària en la *Disputa de l'Ase* d'Anselm Turmeda», in *Professor Joaquim Molas; memòria, escriptura, història*, 2 vol., Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1, pp. 15-26.
- ALIGHIERI, Dante (2000), *Divina Comèdia*, versió de Joan F. Mira, Barcelona, Proa.
- ARCHER, R. (1991), «Una possible font aristotèlica d'Ausiàs March», dins d'Antoni Ferrando i Albert G. Hauf (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster*, iv, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 59-79.
- (1997), «Ausiàs March i les dones», dins R. Alemany (ed.), *Ausiàs March: textos i contextos*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 13-30.
- (1999), «Formes del desamor: blasme de dones i maldit», dins R. Alemany (ed.), *Ausiàs March i el món cultural de la València del xv*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 59-76.
- ASCOLI, Cecco d' [Francesco Stabili] (2002), *L'Acerba*, a cura di Marco Albertazzi, Lavis, La Finestra.
- ASÍN PALACIOS, M (1914), «El original árabe de la *Disputa del Asno contra fray Anselmo Turmeda*», *Revista de Filología Española*, 1, pp. 1-51.
- BADIA, L. (1993), «Lectures d'Ausiàs March», dins *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 139-242.
- (1997), «Ausiàs March i l'enciclopèdia natural: dades científiques per a un discurs moral», dins R. Alemany (ed.), *Ausiàs March: textos i contextos*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 31-58.
- (1998), «*Lo temps és tal que tot animal brut*. Lectures d'Ausiàs March, poema LXIV», dins A. Hauf (ed.), *Lectures d'Ausiàs March*, València, Fundació Bancaixa, pp. 183-201.
- BAKER, Craig Alexander (2010), *Le bestiaire. Version longue attribuée à Pierre de Beauvais*. Édité par Craig Baker, Paris, Champion («Les classiques français du Moyen Âge», 163).
- BALDWIN, Spurgeon (1982), *The Medieval Castilian Bestiary from Brunetto Latini's Tesoro. Study and Edition*, Exeter, University of Exeter.
- Bestiario de Oxford (1983) *Bestiario de Oxford*, facsímil del ms. Ashmole 1511, traducció de Carmen Andreu, estudio codicológico de Xènia Muratova, Madrid, Ediciones Arte y Bibliofilia.
- BIANCOTTO, Gabriel (1980), *Bestiaires du Moyen Âge*, mis en français moderne et présentés par Gabriel Bianciotto, Paris, Stock (*Moyen Âge*).
- CAHIER, Claude & Arthur MARTIN (1851-), «Le *Physiologus* ou Bestiaire», *Mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature*, 2, 1851, pp. 85-100, 106-232; t. 3, 1853, pp. 203-288; t. 4, 1856, pp. 55-87.

- CERCHI, Paolo (2012), «La leggenda del collare del cervo nel *Tirant lo Blanc*», *Cultura Neolatina*, 72, 3-4, pp. 317-323.
- CARMODY, F. J. (1937), «Brunetto Latini's *Tresor*. Latin Sources of Natural Science», *Speculum*, XII, pp. 359-366.
- (1939), *Physiologus Latinus. Versio B. Éditions préliminaires*, Paris, Droz.
- (1941), «*Physiologus Latinus, versio Y*», *University of California Publications in Classical Philology*, XII, pp. 95-134.
- CONTINI, G. F (1960), *Poeti del Duecento. Poesia didattica del Nord*, Milano-Napoli.
- COTS, Montserrat (1985-1986), «Las poesías del trovador Guillem de Cabestany», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 40, pp. 227-330.
- DRUCE, G., tr. (1936), *The Bestiary of Guillaume le Clerc Translated into English by George Claridge Druce*, Ashford.
- EIXIMENIS, Francesc (1986), *Dotzé del Crestia*, 2 vols. [OFE = *Obres de Francesc Eximenis*], a cura de Curt. J. Witlin *et alii*, Girona, Universitat de Girona.
- FISIÓLOGO = Pseudo Aristóteles (1999) *Fisiognómia. Anónimo, Fisiólogo*, traducción de T. Martínez Manzano y C. Calvo Delcán, Madrid, Gredos.
- [*Flors de virtut*] (1975) *Flors de virtut e de costums*, a cura d'Anna Cornagliotti, Barcelona, Barcino.
- GARCIA SEMPERE, Marinela & Lluïcia MARTÍN PASCUAL (1996), «Algunes fonts occidentals de l'obra d'Anselm Turmeda, Disputa de l'ase», *Revista de Filologia Románica*, 13, pp. 181-214.
- HOGAN COTTIN-BIZONNE, Shannon (2005), *Une Nouvelle édition du 'Bestiaire' de Philippe de Thaon* (École nationale des Chartes, 2005). [Consultat un resum de la tesi a través de <<http://theses.enc.sorbonne.fr/2005/hogancottin>>.]
- MCCULLOCH, Florence (1962), *Medieval Latin and French Bestiaries*, Chapel Hill, University of North Carolina Press («Studies in the Romance Languages and Literatures», 33).
- MARCH, Ausiàs (2000), *Poesies*, a cura de Pere Bohigas, Barcelona, Barcino.
- MARCH, Pere (1993), *Obra completa*, a cura de Lluís Cabré, Barcelona, Barcino.
- MARTÍN PASCUAL, Lluïcia (1997), «Car no és pus que appetit brutal. L'amor, el pecat i l'animalogia poètica en l'obra d'Ausiàs March», en Rafael Alemany (ed.), *Ausiàs March. Textos i contextos*, Alacant/Barcelona, Institut Inteuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 221-243.
- (2007), «La tradició poètica i moralitzant del cérvol. La poesia 89 de March», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, LIV, *Homenatge a Joseph Gulsoy*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 73-105.
- (2012a) «La tradició animalística en Itàlia: el Bestiario toscano», *Cultura Neolatina*, LXXII, 1-2, pp. 147-181.
- (2012b) «Nuevas aportaciones sobre la transmisión del *Bestiari* catalán», *Revista de Literatura Medieval*, xxiv, pp. 155-179.
- MARTORELL, Joanot (2005), *Tirant lo Blanch*, edició a cura d'Albert G. Hauf, València, Tirant lo Blanc.
- MASSÓ I TORRENTS, J. (1905), «Inventari dels béns mobles del rei Martí d'Aragó», *Revue Hispanique*, XII, pp. 413-590.

- MERMIER, G. (1977), *Le bestiaire de Pierre de Beauvais (version courte)*. Édition critique avec notes et glossaire par Guy R. Mermier, Paris, Nizet.
- ORS, Joan (1984), «De l'encalç del cérvol blanc al creuer de la balena sollérica: la funció narrativa de l'animal guia», *Studia in honorem prof. Martí de Riquer*, Barcelona, Curial, pp. 565-577.
- PANUNZIO, Saverio, ed. (1963-1964) *Bestiaries*, 2 vol. Barcelona, Barcino. [El volum I, 1963 conté la versió A i el II, editat el 1964, la versió B.]
- ROIG, Jaume (2014), *Spill*, edició crítica d'Antònia Carré, Barcelona, Barcino.
- ROÍS DE CORELLA, Joan (1983), *Obra profana*, edició de Jordi Carbonell, València, Editorial 314.
- SÁNCHEZ GONZÁLEZ DE HERRERO, Nieves (2008), «Introducción», al *Libro del Tesoro de Brunetto Latini en los manuscritos medievales conservados en la Universidad de Salamanca*, estudio y edición de Nieves Sánchez González de Herrero, Vigo, Editorial Academia del Hispanismo.
- SBORDONE, Francesco (1936), *Physiologi graeci. Singulas variarum aetatum recensiones codicibus fere omnibus tunc primum excussis collatisque*, Medionali, Genuae, Romae, Napoli, 1936. [Reproducción anastática Hildesheim / Nueva York, Georges Olms Verlag, 1976.]
- TILANDER, G. (1971), Gaston Phébus, *Livre de Chasse*, Paris, Karlsman.
- TORROELLA, Guillem de (2004), *La Favola*, ed. d'Annamaria Compagna, Roma, Carocci.
- TURMEDA, Anselm (1984), *Dispute de l'ane*, éd. Armand Llinarès, Paris, Vrin.
- VILLAR VIDAL, J, & P. DOCAMPO ÁLVAREZ (2003), «El *Physiologo* latino, versión B. I. Introducción y texto latino», en *Revista de Literatura Medieval*, xv, pp. 9-52.
- WITTLIN, Curt J. (1971-89), *Llibre del Tresor*, 4 vol., traducció catalana de Guillem de Copons, Barcelona, Barcino. [Hem citat el volum I, publicat el 1971 i el segon, editat el 1976.]

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

ENTITATS COL·LABORADORES

Grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya SGR 2014-119
(2014-2016): «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (NARPAN)

Grup de recerca de literatura catalana medieval
de la Universitat d'Alacant (LICATMED)

Grup d'investigació de la Universitat d'Alacant
«EXPLANAT: Recerques de llengua i literatura catalanes»

Projecte de recerca FFI2013-45931-P del Ministerio de Economía y Competitividad:
«La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (V).

Projecte de recerca FFI2014-52380-C2-2 del Ministerio de Economía y Competitividad:
«El contexto literario de las poesías de Ausiàs March»

Fundació Carulla

Institució de les Lletres Catalanes. Generalitat de Catalunya

University of Saskatchewan. College of Arts and Science

Universitat de València. Departament de Filologia Catalana

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

Edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 25
Alacant, 2015

Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin =
Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin / edició a cura de Lola Badia, Emili
Casanova i Albert Hauf. – Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana,
2015. – 366 p. ; 23 x 17 cm. – («Symposia Philologica» ; 25)
Textos en català, castellà i anglés. – Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-606-8839-6

D.L. A 505-2015

1. Wittlin, Curt – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a
1500 – Història i crítica. 3. Català medieval (Llengua) – Història. I. Badia, Lola (1951-).
II. Casanova, Emili . III. Hauf i Valls, Albert Guillem. IV. Institut Interuniversitari de
Filologia Valenciana. V. Sèrie

821.134.1'04.09

811.134.1"04/14

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

Primera edició: juny de 2015

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: signatura de Curt Wittlin

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-606-8839-6

Dipòsit legal: A 505-2015

PRÒLEG

Curt Wittlin, romanista format a l'escola de Basilea, és un dels millors coneixedors de la cultura medieval. Es tracta d'un estudiós estimat per les seues qualitats humanes i valorat públicament amb diversos premis i distincions atorgats per les principals institucions literàries i polítiques catalanes, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o la Generalitat de Catalunya, que li va concedir la Creu de Sant Jordi. Ja és hora que els col·legues i amics de professió també expressem el nostre respecte i admiració per la seua llarga i fructífera trajectòria. Per això li oferim la present miscel·lània sobre temes de les especialitats que compartim amb la voluntat de mostrar fins a quin punt li estem agraïts i com, de fet, ens sentim beneficiaris dels seus ensenyaments.

En efecte, un nombre prou representatiu d'especialistes, vint-i-sis, cultivadors de la cultura medieval i moderna, hem volgut oferir un tastet del nostre treball, amb sentiment de gratitud, a la tasca d'en Wittlin, que a partir d'una completa formació grecollatina i una àmplia visió romanística fou pioner en molts aspectes, com en l'aprofitament de la informàtica per a estudiar les fonts, els temes i la llengua d'autors medievals: en especial, les concordances inèdites de l'obra de Roís de Corella, o el repertori d'expressions multinominals, o continuador excel·lent de l'escola canadenca en l'estudi de l'obra d'Eiximenis.

Wittlin, malgrat regir una càtedra de lingüística romànica dedicada especialment al francès a la Universitat de Saskatchewan, Saskatoon (Canadà), no perdé mai el contacte amb els territoris de parla catalana, dels quals es va enamorar a través del testimoni i passió de Germà Colón, venint a Barcelona i València continuament i estudiant majoritàriament temes de cultura i llengua del nostre territori, com el *Tresor* de Guillem de Copons, traducció medieval de Brunetto Latini, el *Tirant lo Blanc*, la *Doctrina Compendiosa*, que atribueix a Ramon Soler, Antoni Canals o la primera traducció de la *Vida de Santa Caterina de Sena*. Encara

recordem com ens demanava que li microfilmàrem els manuscrits d'Eiximenis i d'altres, com aprofitava cada viatge de recerca per a impartir conferències i classes als professors i alumnes de les nostres universitats i compartir experiències i projectes, sovint inici i camí de noves investigacions i noves perspectives en la nostra ciència.

Voldríem, Curt, que prengueres aquesta miscel·lània d'estudis com un obsequi dels teus col·legues i amics que valoren la teua tasca, la teua aportació i la teua bonhomia, que et portava a enfrontar-te a qualsevol tema nou sense por ni dubtes. Estem segurs que et farà goig que siga editada en terres valencianes, en l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, a les quals tu tantes contribucions has fet, acadèmiques i personals, quan començares a venir en els anys 80, quan ací no teníem ni tradició ni especialistes en la matèria que tu dictaves, que tantes inquietuds crearen. Una bona part dels col·legues que t'estimen no ha pogut contribuir a esta obra per altres compromisos previs, però hi ha volgut estar present des de la *Tabula Gratulatoria*.

En esta miscel·lània està representada tota la filologia catalana, la qual has divulgat pel món amb desenes de ressenyes i ponències en congressos, totes les universitats amb què tu t'has relacionat, les de dins (UA, UAB, UB, UdG, UJI, UOC i UV) i les de fora (Basilea, Binghamton, Toronto i Temple), i una bona part dels col·legues que més has estimat o amb qui més t'has relacionat.

Volem agrair de tot cor la col·laboració de les institucions, universitats, fundacions i projectes de recerca que han fet possible l'edició d'aquest volum, i, en especial, la de l'IIFV.

Per molts anys, amic i col·lega Curt, català de Basilea i suís de València.

LOLA BADIA
EMILI CASANOVA
ALBERT HAUF

ÍNDIX GENERAL

LOLA BADIA, EMILI CASANOVA & ALBERT HAUF, Pròleg.....	7
AUGUST BOVER I FONT, Curt J. Wittlin, nota biogràfica i bibliogràfica...	9
JULIO TORRES-RECINOS, Curt Wittlin: erudición, trabajo y calor humano...	29
RAFAEL ALEMANY FERRER, Els elements d'articulació interna en les proses mitològiques de Joan Roís de Corella	33
LOLA BADIA & JAUME TORRÓ, Ambient internacional i cultura de cort al <i>Curial e Güelfa</i> : primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011	51
LLUÍS BRINES, Eiximenis i la ciència	67
LLUÍS CABRÉ & JAUME TORRÓ, La data de naixement de Bernat Metge i d'Andreu Febrer, notaris i escriptors	81
ROSANNA CANTAVELLA, Expressions multiplicatives en textos catalans medievals	87
ANTÒNIA CARRÉ, La traducció catalana abreujada del <i>Regiment de sanitat</i> d'Arnau de Vilanova és un abreujament de la traducció de Berenguer Sarriera?.....	103
EMILI CASANOVA, <i>La xàvega dels notaris de 1604</i> : edició i estudi	117
PETER COCOZZELLA, Ekphrasis and the Mirrored Image: The Allegory of Despair in <i>La noche</i> by Francesc Moner, a Catalan Writer of the Late Fifteenth Century	137
GERMÀ COLÓN DOMÈNECH, Entre la llengua i la història: Lluís Revest, valencià exemplar.....	157
MARIA CONCA & JOSEP GUIA, Edicions i paratextos d'obres de finals del segle xv.....	167
MARINELA GARCIA SEMPÈRE, Consideracions al voltant de la transmissió impresa de les obres dels escriptors del segle xv; sobre Miquel Ortigues	189

JOSEPH GULSOY, L'expressió « <i>mo e issa</i> » en la <i>Divina Comèdia</i>	203
ALBERT HAUF, La solució a un enigma: L' <i>Speculum Animae</i> (SA) i L' <i>Ars vitae contemplativae</i> (AV)	221
LUÍCIA MARTÍN PASCUAL, El <i>Llibre del Tresor</i> , compendi de sabers medievals sobre filosofia natural	237
TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO, <i>Encontre d'amor</i> : un poema de Joan Escrivà al <i>Jardinet d'orats</i>	257
MONTSERRAT PIERA, «E deya que açò devia sobiranament esquivar dona d'orde»: Francesc Eiximenis i les monges a <i>Lo llibre de les dones</i>	271
JOSEP PUJOL, Dues notes sobre la circulació catalana de textos artúrics francesos: el <i>Cligès</i> de Chrétien de Troyes (1410) i <i>La Mort Artu</i> (1319)	289
XAVIER RENEDO, Idees i prejudicis d'Eiximenis sobre la poesia.....	301
JAUME RIERA I SANS, Un nou manuscrit i una versió aragonesa del «Cercapou»	323
JOSEP E. RUBIO, Alguns apunts sobre Salzinger com a traductor de Llull	333
BEATRICE SCHMID, La semàntica del verb <i>entendre</i> al <i>Dotzè llibre del crestià</i>	341
JILL WEBSTER, Una mirada al tractament dels marginats i mal adaptats en el Regne de València entre 1350 i 1450.....	353
Índex general	385

TABULA GRATULATORIA

Archer, Robert
Àrea de Filoloxía Románica, Universidade de Santiago de Compostela
Avenza, Gemma
Beltrami, Pietro
Bonner, Anthony
Cabré, Miriam
Casanelas, Pere
Coccozzella, Peter
Ferrando, Antoni
Gispert-Saüch, Pilar
Martí, Sadurní
Martos, Josep Lluís
Lleal, Coloma
Massip, Maria Àngels
Mérida, Rafael
Moran, Josep
NACS
Perea-Rodriguez, Òscar
Rasico, Philip
Ratcliffe, Marjorie
Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona
Ribera Llopis, Juan Miguel
Santanach, Joan
Schib, Gret
Soler, Albert
Taula de Filologia Valenciana
Valero Rubio, Lluís
Vidal Tibbits, Mercedes
Vila Granero, Josep Carles
Wheeler, Max W.